

Tomasz Przesławski

Prawno-etyczne aspekty więziennej resocjalizacji

Legal and ethical aspects of prison resocialization

The subject of the article is to present resocialization, which corresponds to the aim of the imprisonment from the point of view of the statutory term “inspiring the will in a convict to cooperate in shaping his or her socially desired attitudes”. The objectively socially minded attitudes were discussed, though with varied axiological basis determining the contents of the ethical assessment of conduct in accordance with the required normative standards.

Przedmiotem artykułu jest przedstawienie resocjalizacji odpowiadającej celowi kary pozbawienia wolności z punktu widzenia ustawowego określenia „wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw”. Omówione zostały postawy obiektywnie prospołeczne, chociaż z różną podstawą aksjologiczną, decydującą o treści oceny etycznej postępowania zgodnego z wymaganymi wzorcami normatywnymi.

Key words: resocialization, the aims of punishment, ethics, attitudes towards law.

Słowa kluczowe: resocjalizacja, cele kary, etyka, postawy wobec prawa.

Poprawa więźniów rozpatrywana może być na płaszczyźnie założeń prawodawcy, w ramach celu wyznaczonego przepisami prawa. W tym zakresie kara pozbawienia wolności traktowana jest jako zewnętrzny środek oddziaływania na zachowania osób przebywających w warunkach izolacji, ukierunkowany w przyszłość. W szerszej perspektywie wykonywanie kary służyć ma także efektywnemu przestrzeganiu prawa przez pozostałych członków społeczeństwa. Tę sferę prognozowanego

wpływu regulacji kary na więźniów w polskiej literaturze określa się, w interesującym nas obszarze, celem poprawczym kary pozbawienia wolności, czy też synonimicznie celem resocjalizacyjnym. Podstawą etyczną kary poprawczej jest ocena, że każdemu więźniowi, niezależnie od jego ostatecznego wyboru, należy stworzyć warunki umożliwiające zmianę dotychczasowego postępowania, tak by odpowiadało ono normom społecznym. W zależności, co uznajemy za pożądany stan rzeczy, i w odniesieniu do jakiego podmiotu, możemy mówić o dobru więźnia, który w warunkach wolności decyzji, uznaje słuszość prawa i konieczność zmiany swojego postępowania, bądź o dobru społeczeństwa, które dla prawidłowego funkcjonowania wymaga przestrzegania porządku prawnego przez swoich członków. Poprawę (resocjalizację) można rozpatrywać także w sferze wewnętrznej, od strony samego podmiotu, tj. na ile przedmiotowe regulacje mają wpływ na modyfikację procesu motywacyjnego byłego więźnia w warunkach wolnościowych. Powstają w tym obszarze pytania o granice tej poprawy i jej etycznego uzasadnienia.

Cele kary pozbawienia wolności

Gdy rozważa się sens kary pozbawienia wolności jako sankcji prawnej o najdalej posuniętym przymusie, z punktu widzenia przestrzegania prawa chodzi o to, aby doświadczenie dolegliwości związanej z pobytem w zakładzie karnym skłoniło osobę pozbawioną wolności do wyboru w przyszłości takiego zachowania, które jest pożądane społecznie. W literaturze wskazuje się, że człowiek, pozostając w sytuacji przymusowej, ma do wyboru uciążliwość towarzyszącą zachowaniu zgodnemu z prawem, bądź dolegliwość związaną z przekroczeniem wymaganego zachowania: „Ludzie boją się kary więzienia, ale tylko wtedy, gdy mają zapewniony lepszy dach nad głową i miskę jadła lepszego od więziennego”¹. Z praktyki społecznej jasno wynika, że jest pewna grupa więźniów, dla których tworzony przez normy prawa karnego przymus nie jest efektywny. Przestrzeganie prawa zależy bowiem nie tylko od sytuacji socjalnej (warunków życia) osoby dotychczas przebywającej w zakładzie karnym, ale od jego osobowości, przynależności do określonego środowiska, oraz

¹ Z. Ziemiński, *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, PWN, Warszawa 1980, s. 442.

dążenia do członkostwa w określonych grupach społecznych². W obszarze problematyki prawno-etycznej przystosowania więźniów do życia w społeczeństwie, na plan pierwszy wysuwają się cele kary w kontekście motywacyjnego oddziaływania kary, co wiąże się bezpośrednio z ukształtowaniem postaw wobec prawa. Termin „resocjalizacja” nie występuje w przepisie art. 67 § 1 kkw, określającym cele kary pozbawienia wolności³. Przepis wskazuje, że: „wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego, i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”. W literaturze prawnokarnej w zasadzie przeważa pogląd, że podstawową funkcją kary na etapie jej wykonywania jest prewencja indywidualna (szczególna, specjalna). Chodzi o cele zapobiegawcze i wychowawcze, jakie kara ma osiągnąć w stosunku do konkretnego skazanego. Prewencja indywidualna realizowana jest na dwóch poziomach. Pierwszy oznacza ochronę społeczeństwa przed zamachami na dobra prawne ze strony skazanego w czasie jego pobytu w warunkach izolacji, chodzi więc o uniemożliwienie popełnienia czynów zabronionych podczas odbywania kary pozbawienia wolności.

Drugi obszar prewencji szczególnej dotyczy przeciwdziałania ponownemu popełnieniu przestępstwa (recydywie) przez osobę opuszczającą zakład karny. Podkreśla się, że cel zapobieżenia popełnienia kolejnego przestępstwa może być osiągnięty przez odstraszenie. Jeżeli kara jest dotkliwa dla skazanego, to w przyszłości pamięć o skutkach naruszenia prawa, w powiązaniu ze sferą emocjonalną, stanowić może wystarczający motyw co do wyboru pożądanego sposobu zachowania. Cel zapobiegawczy kary treściowo związany jest z celem wychowawczym. Uzasadnieniem dla niepowracania na drogę przestępną ma być nie tylko strach przed odpowiedzialnością, co zmiana postawy wobec

² Ibidem, s. 424.

³ Jak wskazuje P. Stępnik w artykule *Resocjalizacja w ustawodawstwie penitencjarnym*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 82, s. 72, termin po II wojnie uległ redefinicji z obszaru pedagogiki specjalnej dla potrzeb nowego ustroju w celu przymusowego wychowywania do socjalizmu.

systemu wartości chronionych przez porządek prawny⁴. Obecnie w doktrynie rozróżnia się cele postulatywne i cele rzeczywiste kary pozbawienia wolności, wskazując, że funkcje zamierzone w niewielkim tylko stopniu odpowiadają rzeczywistym następstwom pobytu w zakładzie karnym⁵. Ogólny wskaźnik recydywy penitencjarnej w Polsce oscyluje na poziomie około 50%, co oznacza, że co drugi skazany przebywający w zakładzie karnym, znajdował się już w warunkach izolacji. Wypowiedany jest także pogląd, że także inne cele, a więc prewencja generalna w odmianie pozytywnej (kształtowania świadomości społecznej o konieczności przestrzegania obowiązującego prawa) oraz sprawiedliwa odpłata (zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości) występują na płaszczyźnie karno-wykonawczej, tyle że znajdują się na dalszym planie. Przy uwzględnieniu tych dalszych funkcji kary pozbawienia wolności priorytetem w postępowaniu karno-wykonawczym pozostają cele związane z prewencją indywidualną⁶.

⁴ Idea kary prewencyjnej, z ogólnie zarysowaną funkcją izolacyjną, odstraszącą i poprawczą, pojawia się w II poł. XVIII w. (1764) u C. M. Beccarii (C. M. Beccaria, *O przestępstwach i karach wykład. Z francuskiego na język polski*, s. n., Brzeg 1772, s.102: „Raczej tedy przytać na to należy, iż cel kar ten iet, aby winowaycy zagrozić do zkodzenia więcey społeczności, a Ziomkow iego odrazić od podobnych zbrodni. Aby więc tego dotąpić celu, potrzeba takowych używać kar, ktoreby, będąc podług zbrodni wymiarkowane, naydzielniejszy y naytrwalzy na umyłach ludzkich czyniły Wyraz, a oraz iak naymniey nad ciałem winowaycy patwiły się”.

Myśl ta pogłębianą jest w twórczości J. Bentham czy J. G. Fichtego, a ponad 100 lat później rozwijana w socjologicznej szkole prawa karnego F. Liszta. Zdaniem R. Hube, *Ogólne zasady nauki prawa karnego*, s. n., Drukarnia A. Gałęzowskiego i Komp., Warszawa 1830, s. 189, twórcą względnych systemów kary jest właśnie J. G. Fichte. W każdym razie założenia kary celowej są dość dobrze rozpowszechnione w I poł. XIX w. Por. F. Maciejowski, *Wykład prawa karnego w ogólności z zastosowaniem kodexu kar głównych w Królestwie Polskiem obowiązującego*, s. n., w Drukarni Rządowej przy Komisji Rządowej Sprawiedliwości, Warszawa 1848, s. 18-21. Por. także *przemówienie na ogólnym zebraniu Towarzystwa osad rolnych i przytułków rzemieślniczych F. Maternickiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” z 29.06.1874, nr 28: „Jak wiemy, zamknięcie przekonanego przestępcy, a tem samem pozbawienie go wolności, ma trzy cele główniejsze, mianowicie: a) uwolnienie społeczeństwa, na mniej lub więcej długi przeciąg czasu, od szkodliwego pasożyta, b) ukaranie obżałowanego za czyn przeciwny, a na koniec c) możliwa przestępcy poprawa moralna”. Doniosłość szkół pozytywistycznych końca XIX i początku XX w. polegała nie tyle na odrzuceniu funkcji kary jako sprawiedliwej odpłaty, ale na uznaniu pierwszeństwa prewencji indywidualnej w postaci wychowania i reedukacji przestępców poprawnych, przy jednoczesnym tolerowaniu funkcji izolacyjnej w przypadku przestępców niepoprawnych, por. L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1933, s. 83, 349-397.

⁵ A. Marek, *Prawo karne*, C. H. Beck, Warszawa 2006, s. 236, Z. Ziemiński, *O pojmowaniu celu, zadania, roli i funkcji prawa*, „Państwo i Prawo” 1987, z. 12, s. 15-28.

⁶ K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy, Komentarz*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 350, S. Leleńtal, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 318, K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2013, s. 241.

Zagadnienie resocjalizacji

Pojęcie resocjalizacji możemy rozpatrywać w ujęciu dynamicznym, jako proces przebiegający w warunkach izolacji, lub statycznym, jako rezultat zastosowanej kary w postaci co najmniej niepowrotności do przestępstwa po opuszczeniu zakładu karnego. Jeżeli przyjmiemy, że resocjalizacja jest procesem mającym na celu zmianę dotychczasowej postawy wobec obowiązujących norm społecznych, to pomimo, że w definicji celów kary w kkw ustawodawca nie posługuje się tym terminem, wszelkie oddziaływania penitencjarne ze strony organów wykonujących orzeczenie oraz podmiotów uczestniczących w wykonywaniu kary, mają charakter oferty resocjalizacyjnej, która potencjalnie może zostać przez skazanego przyjęta. Ze względu na założenia aksjologiczne postępowania wykonawczego, w których uznaje się godność człowieka oraz wynikającą z niej swobodę samostanowienia, oddziaływania penitencjarne mogą w ogóle nie wpływać lub w różnym tylko stopniu wpływać na proces decyzyjny skazanych w odniesieniu do przestrzegania przez nich w przyszłości norm społecznych. Ideą współczesnej penitencjarystyki jest uznanie, że tylko dobrowolne współuczestnictwo samych skazanych w realizacji środków oddziaływania penitencjarnego może w realny sposób przyczynić się do dostosowania ich do reguł życia społecznego. Za szerokim rozumieniem resocjalizacji na gruncie przepisu formułującego cele kary przemawia użycie pojęcia postawy, terminu równie nieprecyzyjnego znaczeniowo na gruncie nauk społecznych. Kształtowanie postaw może być utożsamiane z procesem socjalizacji jako nabywanie nowych wartości, ocen, norm, wiedzy, zachowań poprzez uczestniczenie w życiu społecznym⁷. W zależności od różnych podejść badawczych: antropologicznego, socjologicznego, psychologicznego, pedagogicznego, etycznego, problematyka socjalizacji omawiana jest w kontekście przekazywania kultury, instytucji kształtujących prawidłowe funkcjonowanie jednostki w grupie, zdrowia psychicznego jednostki, czy nabywania określonych wzorów zachowania. Termin resocjalizacji związany jest z zakłóconym procesem socjalizacji i koniecznością jej ponownego przeprowadzenia⁸. Podstawowa trudność wprowadzania zmian w postawach więźniów

⁷ H. Malewska, *Mechanizmy socjalizacji a postawy*, [w:] *Teorie postaw*, (red.) S. Nowak, PWN, Warszawa 1973, s. 238-239, 241, 255.

⁸ P. L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, PIW, Warszawa 1983, s. 240-248, K. Sawicka, *Rehabilitacja społeczna*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. III, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 285-287.

wobec samych siebie i innych członków społeczeństwa, przygotowywania ich do życia w społeczeństwie polega na tym, że proces ten przebiega w izolacji od tego społeczeństwa⁹. Jeśli przyjmiemy, że proces socjalizacji realizowany jest przez całe życie, to pobyt w zakładzie karnym może stanowić etap przejściowy kształtowania się nowej postawy w stosunku do prawa i innych norm społecznych, do samego siebie jako podmiotu odpowiedzialnego za wybór określonego sposobu zachowania, nabywania umiejętności samokontroli, który kończy się już w warunkach wolnościowych. W tym kontekście pojawia się jednak wątpliwość co do funkcji resocjalizacyjnej kar długoterminowych, kary 25 lat pozbawienia wolności i kary dożywotniego pozbawienia wolności. W komentarzach do kk podkreśla się przede wszystkim zabezpieczający charakter tych kar, będący wyrazem eliminacji skazanego ze społeczeństwa¹⁰. Nie negując celu społecznej eliminacji sprawców najcięższych przestępstw, nie należy jednak całkowicie zrezygnować z zabiegów oddziaływań resocjalizacyjnych wobec takich skazanych, szczególnie w perspektywie stosowania instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia. Jak wskazuje się w literaturze, zakres resocjalizacji obejmuje pewne minimum, które stanowi poprawa jurydyczna, oraz maksimum, w postaci poprawy moralnej związanej z ukształtowaniem osobowości ukierunkowanej na zachowania

⁹ T. Szymanowski, *Powrót skazanych do społeczeństwa*, PWN, Warszawa 1989, s. 17-33, M. Porowski, *Spoleczne inicjatywy na rzecz więźniów*, IPSiR UW, Warszawa 1991, s. 255, G. B. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Temida 2, Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2002, s. 192-194.

¹⁰ J. Majewski, [w:] *Kodeks karny, część ogólna, tom I, komentarz do art. 1-116 kk*, red. A. Zoll, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 560, 562-563, Z. Świda, R. A. Stefański, [w:] *Kodeks karny komentarz*, red. R. A. Stefański, C. H. Beck, Warszawa 2015, s. 283-284.

zgodne z innymi normami społecznymi¹¹. Założenie, że można poprawić człowieka w warunkach przymusu, oceniane jest współcześnie, jak i w historii, jako pewien ideał, budzący skrajne oceny, od optymizmu, do skrajnego sceptycyzmu¹². Szczególnie na gruncie norm religijnych w kulturze chrześcijańskiej podkreśla się, że nikt nie jest pozbawiony szansy na odnowę moralną¹³.

Problematyka postaw społecznie pożądaných

W rozpowszechnionej w literaturze prawniczej typologii postaw wobec norm prawnych, zaczerpniętej z socjologii prawa, wymienia się

¹¹ T. Kaczmarek, *Resocjalizacja sprawcy jako cel wymiaru oraz wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. T. Kalisz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011, s. 82-87, S. Leleń, *Cel wykonywania kary pozbawienia wolności oraz warunki i środki jego realizacji w świetle art. 67 kkw*, [w:] *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 865-869, B. Stańdo-Kawecka, *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „*Probacja*” 2010, s. 111-112, J. Migdał, *Resocjalizacja skazanych utopia czy perspektywiczne wyzwanie*, „*Przegląd Więziennictwa Polskiego*”, 2008, nr 61, s. 104, A. Baładynowicz, *Środki probacyjne a praktyka resocjalizacyjna w warunkach wolności dozorowanej – szansą na zmianę jakości polityki penitencjarnej*, [w:] *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych, IV Polski Kongres Penitencjarny*, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępniać, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Gdański, „*Pedagogium*” Wyższa Szkoła Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Poznań–Gdańsk–Warszawa–Kalisz 2008; s. 778-779, W. Ambrozik, *Czynniki readaptacji społecznej skazanych*, [w:] *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych, IV Polski Kongres Penitencjarny*, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępniać, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Gdański, „*Pedagogium*” Wyższa Szkoła Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Poznań–Gdańsk–Warszawa–Kalisz 2008, s. 798-799, M. Płatek, *Zadania polskiej polityki penitencjarnej w świetle Europejskich Reguł Więziennych*, „*Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*” 2007, nr 1, s. 269, J. Utrat-Milecki, *Podstawy penologii. Teoria kary*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 122-127; H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003, s.2, T. Kalisz, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, red. L. Bogunia, t. VII, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 224.

¹² R. Hube, *Ogólne zasady nauki prawa karnego*, s. n., Drukarnia A. Gałęzowskiego i Komp., Warszawa 1830, s. 34, 223, 383: „Kara zmierzająca wyłącznie do poprawy (moralnej – dopisek T.P.) traci znaczenie kary, zamienia się w środek do poprawy, traci wszelkie znaczenie kary, zamienia się w środek dyscyplinarny prowadzenia winnych i wychowanie ich”. S. Budziński, *Wykład porównawczy prawa karnego*, s. n., w drukarni Jana Jaworskiego, Warszawa 1868, s. 314-315: „Teoria poprawy jakkolwiek na wzniosłej, filantropijnej myśli oparta, jako teoria samoistna nie ma dostatecznej podstawy (...). Przy wzięciu za zadanie, tak poprawy moralnej, jak i zewnętrznej, czyli społecznej, obłuda będzie tryumfować nad dobrą wiarą. Przewrotny, niebezpieczny zbrodniarz, może pozorami zwrotu na drogę prawa uwolnić się od kary wkrótce po jej rozpoczęciu kiedy mniej winny przestępca, niechcący poddać się przymusowi do poprawy, może w stosunku do swej winy być dotknięty bardzo surową karą (...). Poprawa nie może być dziełem przymusu: tylko w stanie zupełnie swobodnego działania może człowiek dać prawdziwe dowody zwrotu ku obowiązkowi”.

¹³ Jan Paweł II, *Ewangelia więzień. Przemówienie do więźniów w zakładzie karnym (Płock, 7 czerwca 1991)*: „Jesteście skazani, to prawda, ale nie potępieni”. Por. J. Switka, M. Kuć, *Nauczanie Jana Pawła II do więźniów i służb penitencjarnych*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2006.

postawę legalistyczną, konformistyczną i oportunistyczną¹⁴. Podział ten ma charakter relatywny, gdyż równie dobrze całe zagadnienie motywacji przestrzegania reguł w ujęciu socjologicznym można zamknąć w pojęciu konformizmu wobec norm¹⁵. Z punktu widzenia celów kary, każda z wymienionych wyżej postaw może mieścić się w kategorii „społecznie pożądaney”, jako zgodnej z wzorcem wyznaczonym przez normę prawną. Ocena etyczna zachowania zgodnego z prawem zależy od tego, czy jest przeprowadzana z pozycji zobiektywizowanej czy zsubiektywizowanej. Jeżeli oceniamy zachowanie mając na uwadze tylko jego skutki zewnętrzne, ocenimy je jako pozytywne, gdy jest zgodne z prawem. Wartością moralną jest posłuch dla prawa bez względu na motywację przestrzegania norm. Z kolei w wersji zsubiektywizowanej będzie brana pod uwagę intencja, która ukierunkowana jest na aksjologiczne uzasadnienie normy prawnej, zgodne z oceną moralną działającego. Jest to przypadek przestrzegania normy prawnej jako moralnie słusznej, reguły zachowania akceptowanego, niezależnie od sankcji. Z punktu widzenia omawianej problematyki postawa taka realizowałaby wcześniej wspomniany ideał resocjalizacji penitencjarnej. Odpowiada ona postawie legalizmu w odmianie materialnej, w której zgodność zachowania z normą prawną pokrywa się z oceną moralną czy religijną wyznaczonego wzorca uznawanego jako własny, przyjęty przez jednostkę w procesie wychowawczym. Postawa legalistyczna może występować również w innych postaciach. W odmianie legalizmu formalnego przestrzeganie prawa następuje bez względu na treść normy prawnej, przez sam fakt jej obowiązywania, natomiast w postawie legalistycznej krytycznej motywem przestrzegania normy prawnej jest samo jej istnienie, chociaż sprzeciw wywołuje jej treść. W obu postaciach legalizmu doszukać się można dalszych wartości moralnych, jakimi są ład społeczny czy bezpieczeństwo społeczne, z których wyprowadzona może być ogólna ocena prawa, jako gwaranta porządku społecznego. Postawa konformistyczna akceptuje normę prawną tylko formalnie, ze względu na zachowanie innych ludzi. Zgoda na przestrzeganie normy w podejściu konformistycznym uzależniona jest od zachowania dominującego w grupie, do której przynależy lub

¹⁴ M. Borucka-Arctowa, *Legalizm a konformizm i oportunizm*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1964, nr 2, s. 239-257, A. Podgórecki, *Prestiż prawa*, „Książka i Wiedza”, Warszawa 1966, s. 160-174, Z. Ziemiński, *Etyczne problemy prawoznawstwa*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1972, s. 144-148.

¹⁵ G. C. Homans, *The nature of Social Science*, New York 1967, s. 35-64, tł. P. Sztompka, *Metodologiczne podstawy socjologii*, Kraków 1980, s. 66-82, [w:] *Socjologia ogólna, wybór tekstów*, M. Malikowski, S. Marczuk, Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Tyczynie, Tyczyn 1996, s. 150-151.

z którą identyfikuje się podmiot prawa. Postawa konformistyczna, jako społecznie pożądana, oznacza przestrzeganie prawa zgodnie z oczekiwaniami grupy, gdzie motywem naczelnym jest uznanie grupy odniesienia¹⁶. Nietrudno dostrzec, że postawa konformistyczna może również dotyczyć reguł przeciwnych normom prawnym obowiązujących w danym środowisku zarówno w zakładzie karnym, jak i w warunkach wolnościowych. W takiej sytuacji pozytywną grupą odniesienia staje się podkultura więzienna czy środowisko przestępcze. W tym aspekcie postawa konformistyczna charakteryzuje proces kontrsocjalizacji, w którym jednostka dąży do urzeczywistnienia wartości aspołecznych, np. przystosowuje się do życia w danym społeczeństwie przez obchodzenie prawa lub wręcz łamanie prawa, o ile jest to możliwe bez ponoszenia konsekwencji prawnych. Dlatego m.in. ewolucja postawy skazanego w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności, przy uwzględnieniu warunków środowiskowych, do których skazany wróci po opuszczeniu zakładu karnego, stanowi przesłankę prognozy kryminologicznej, przy zastosowaniu warunkowego przedterminowego zwolnienia¹⁷. Związek ocen, w szczególności ocen moralnych z postawami, widoczny jest w psychologii społecznej tradycyjnie posługującej się trójczłonową strukturą afektywno-poznawczo-behawioralną¹⁸. Oceny moralne z towarzyszącym im ładunkiem emocjonalnym, w powiązaniu z wiedzą na temat obowiązującego prawa i innych norm społecznych, oraz motywami do ich przestrzegania, kształtują wolę zachowywania się w określony sposób wobec norm¹⁹. Kryzys rzeczywistej resocjalizacji wynika (obok czynników zewnętrznych) z braku szacunku dla wartości prospołecznych, braku akceptacji dla porządku prawnego, czyli negatywnej postawy więźniów wobec wymogu przestrzegania

¹⁶ Na temat grup odniesienia por. P. Sztompka, *Sociologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002, s. 213-219.

¹⁷ A. Zoll, *Kodeks karny, Część ogólna, komentarz*, t. I, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 989-990.

¹⁸ W trójkomponentowej definicji postawy, głębsze mechanizmy motywacyjne uwzględniane są jako podłoże motywacyjne postaw. W sensie tradycyjnym postawa to układ względnie trwałych dyspozycji do reagowania podmiotu na pewien przedmiot: dyspozycji oceniająco-emocjonalnych, postrzegania i zachowania się wobec danego przedmiotu; S. Nowak, *Wstęp*, [w:] *Teorie postaw*, red. S. Nowak, PWN, Warszawa 1973, s. 13.

¹⁹ S. Nowak, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, [w:] *Teorie postaw*, pod. red. S. Nowaka, PWN, Warszawa 1973: „Mówiąc o dyspozycjach do zachowania się w określony sposób wobec przedmiotu postawy, mamy tu na myśli to, iż w psychice danego człowieka istnieje mniej lub bardziej skryształizowany program działania. Program ten może być introspekcyjnie postrzegany przez posiadacza postawy jako zamiar, pragnienie, dążenie, czy poczucie powinności zachowywania się w określony sposób wobec przedmiotu postawy”.

prawa²⁰. Na pesymistyczny obraz postaw więźniów wobec prawa składa się zarówno negatywna ocena samego systemu prawa, któremu odmawia się miana legalności ze względu na dysfunkcjonalne skutki uboczne jego działania, w szczególności korupcji w aparacie stosującym prawo, czy faktycznej dyskryminacji najuboższych, jak również identyfikacja z poglądami środowisk przestępczych, a więc konformizmem zrelatywizowanym do szczególnych grup społecznych. Kara zinstytucjonalizowana ulega przekształceniu w takich środowiskach w społeczne uznanie, a czynny zakazane przez prawo spotykają się z aprobatą moralną²¹. Wskazując na moralność członków grup przestępczych w tym kontekście, używamy tego terminu w sensie neutralnym, a nie wartościującym²². Ocena etyczna uwięzienia historycznie obejmuje spór o sens kary pozbawienia wolności, która dzisiaj prowadzona jest nie tyle z punktu widzenia poszukiwania alternatywnych środków reakcji karnych (które nie zastąpią izolacji dla pewnej grupy więźniów), co wytyczenia godnych ram jej wykonywania. Zawężając problem do oceny celów poprawczych kary, w zależności od podejścia etycznego, wartością może być podporządkowanie się prawu i innym normom społecznym ze względu na pozytywne kształtowanie ładu społecznego, bądź z uwagi na przemianę życia według określonego wzorca osobowego. W pierwszym wypadku tak pojmowana resocjalizacja wymaga spojrzenia z szerszej perspektywy, od strony abstrakcyjnego dobra wspólnego, wspólnoty państwowej (art. 1 Konstytucji RP), co jest trudne z powodu uwikłania w partykularne interesy, a sama poprawa więźnia może być wówczas pozorowana, krótkotrwała, dla osiągnięcia korzyści lub chęci uniknięcia kary. W drugiej sytuacji chodzi o podążanie za pewnym pozytywnym wzorcem osobowym, proces zmiany postępowania ukierunkowany jest na doskonalenie własnej osoby, na wyrabianie w sobie cech przyzwoitego, szlachetnego człowieka ze względu na afirmację godności drugiego człowieka, uzasadnianą rozumowo bądź

²⁰ S. Małek, *Postawy więźniów wobec prawa i przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63, s. 130-131.

²¹ Z. Ziemiński, *Teoria prawa*, PWN, Warszawa – Poznań 1977, s. 126-127. Są to zachowania współczesne i historycznie udokumentowane, por. E. Lubomirski, *Rys statystyczny i polityczny Anglii (dzieło pogrobowe)*, drukiem W. Deckera i Kompanii, Poznań 1829, s. 362 – tak charakteryzował zachowanie skazanych na śmierć pozostających w więzieniu Newgate w Londynie: „Stan moralny skazanych na śmierć przestępców mocno mię zasmucił; widziałem ich zajętych grą, lekkomyślnie mówiących o sądach, przed którymi stawali, szczyjących się nawet z okazanę w wykonaniu występów zręczności”.

²² S. Kaczmarek, *Nauka o moralności*, Akademia Wychowania Fizycznego, Poznań 1987, s. 11-12: „Termin moralność w sensie neutralnym obejmuje nie tylko te systemy moralne, które aprobujemy, lecz również te, które z różnych względów podlegają negatywnej ocenie”.

poprzez pogłębioną refleksję, w odniesieniu do autorytetu Boga, będącego źródłem dobra i motywem przemiany życia²³.

Wnioski

Sama możliwość dobrowolnej poprawy, nie zaś przymus resocjalizacji stanowi pewne dobro o charakterze instrumentalnym. Wolność wyboru jest wyrazem samostanowienia więźnia, który ostatecznie może zdecydować o zmianie swojego stosunku do otaczających go systemów normatywnych. Postawa społecznie pożądana jest, w świetle przepisu wyznaczającego cele kary pozbawienia wolności w postępowaniu wykonawczym, dobrem pierwszym, egzemplifikowanym poczuciem odpowiedzialności i przestrzeganiem porządku prawnego. Postępowanie człowieka jest etycznie pozytywne, jeśli służy budowaniu ładu społecznego. Przestrzeganie norm społecznych jest oczekiwanym (pożądanym) stanem społecznym, w którym byli więźniowie uwzględniają dobro innych członków społeczeństwa. W podejściu globalnym jest ideałem utopijnym wyznaczonym przez prawodawcę, do którego zobowiązane są zdążać organy administracji penitencjarnej, jak i inne podmioty współuczestniczące w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. W ujęciu jednostkowym, postępowanie zgodne z prawem, niezależnie od motywacji, daje podstawę kwalifikowania takiego zachowania jako dobrego z pozycji zobiektywizowanej. W wielu jednak przypadkach ocena poprawnego zachowania zawiera tylko krótkotrwałą fikcję przedstawianą dla potrzeb bieżących interesów. O rzeczywistej i trwałej zmianie zachowania więźnia, po opuszczeniu zakładu karnego, decyduje nie tylko formalny, ograniczony czasowo i kontekstowo, wyraz zgodności z wymogami prawa, ale internalizacja wzorców ukierunkowanych na dobro innych ludzi. Szacunek do prawa i drugiego człowieka wymaga najpierw przemiany własnego życia, by dalej móc współdziałać dla dobra całej wspólnoty.

²³ T. Styczeń, *W drodze do etyki. Wybór esejów z etyki i o etyce*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1984, s. 83-93; Z. Ziemiński, *O pojmowaniu sprawiedliwości*, Instytut Wydawniczy „Daimonion” w Lublinie, Lublin 1992, s. 67.

Bibliografia

- Ambrozik W., *Czynniki readaptacji społecznej skazanych*, [w:] *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, IV Polski Kongres Penitencjarny, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępnia, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Gdański, „Pedagogium” Wyższa Szkoła Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.
- Bałandynowicz A., *Środki probacyjne a praktyka resocjalizacyjna w warunkach wolności dozorowanej – szansą na zmianę jakości polityki penitencjarnej*, [w:] *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, IV Polski Kongres Penitencjarny, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępnia, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Gdański, „Pedagogium” Wyższa Szkoła Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Poznań–Gdańsk–Warszawa–Kalisz 2008.
- Beccaria C. M., *O przestępstwach i karach wykład. Z francuskiego na język polski*, s. n. Brzeg 1772.
- Berger P. L., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, PIW, Warszawa 1983.
- Borucka-Arctowa M., *Legalizm a konformizm i oportunizm*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1964, nr 2.
- Budziński S., *Wykład porównawczy prawa karnego*, s. n., w drukarni Jana Jaworskiego, Warszawa 1868.
- Dąbkiewicz K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2013.
- Homans G. C., *The nature of Social Science*, New York 1967, tłum. P. Sztompka, *Metodologiczne podstawy socjologii*, Kraków 1980, s. 66-82, [w:] *Socjologia ogólna, wybór tekstów*, M. Malikowski, S. Marczuk, Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Tyczynie, Tyczyn 1996.
- Hube R., *Ogólne zasady nauki prawa karnego*, s. n., Drukarnia A. Gałęzowskiego i Komp., Warszawa 1830.
- Jan Paweł II, *Ewangelia więźniów. Przemówienie do więźniów w zakładzie karnym (Płock, 7 czerwca 1991 r.)*, „L'Osservatore Romano” 12(1991), nr 6.
- Kaczmarek S., *Nauka o moralności*, Akademia Wychowania Fizycznego, Poznań 1987.
- Kaczmarek T., *Resocjalizacja sprawcy jako cel wymiaru oraz wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. T. Kalisz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.
- Kalisz T., *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, red. L. Bogunia, t. VII, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.
- Leleńtal S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2010.

- Lelental S., *Cel wykonywania kary pozbawienia wolności oraz warunki i środki jego realizacji w świetle art. 67 kkw*, [w:] *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzosek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
- Lubomirski E., *Rys statystyczny i polityczny Anglii (dzieło pogrobowe)*, s. n., drukiem W. Deckera i Kompanii, Poznań 1829.
- Machel H., *Więzenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003.
- Maciejowski F., *Wykład prawa karnego w ogólności z zastosowaniem kodexu kar głównych w Królestwie Polskiem obowiązującego*, s.n., w Drukarni Rządowej przy Komisji Rządowej Sprawiedliwości, Warszawa 1848.
- Majewski J., [w:] *Kodeks karny, część ogólna, komentarz do art. 1-116 kk*, red. A. Zoll, t. I, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.
- Malewska H., *Mechanizmy socjalizacji a postawy*, [w:] *Teorie postaw*, red. S. Nowak, PWN, Warszawa 1973.
- Małek S., *Postawy więźniów wobec prawa i przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63.
- Marek A., *Prawo karne*, C. H. Beck, Warszawa 2006.
- Maternicki F., *Przemówienie na ogólnym zebraniu Towarzystwa osad rolnych i przytulców rzemieślniczych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” z 29.06.1874, nr 28.
- Migdał J., *Resocjalizacja skazanych – utopia czy perspektywiczne wyzwanie*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 61.
- Nowak S., *Wstęp*, [w:] *Teorie postaw*, red. S. Nowak, PWN, Warszawa 1973.
- Nowak S., *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, [w:] *Teorie postaw*, red. S. Nowak, PWN, Warszawa 1973.
- Płatek M., *Zadania polskiej polityki penitencjarnej w świetle Europejskich Reguł Więziennych*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr 1.
- Podgórecki A., *Prestiż prawa*, Książka i Wiedza, Warszawa 1966.
- Porowski M., *Spoleczne inicjatywy na rzecz więźniów*, IPSIR UW, Warszawa 1991.
- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy, Komentarz*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.
- Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1933.
- Sawicka K., *Rehabilitacja społeczna*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, red. H. Domański, W. Morawski, J. Mucha, M. Ofierska, J. Szacki, M. Ziółkowski, t. III, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.
- Stańdo-Kawecka B., *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja” 2010, nr 1.
- Stępnia P., *Resocjalizacja w ustawodawstwie penitencjarnym*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 82.

- Styczeń T., *W drodze do etyki. Wybór esejów z etyki i o etyce*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1984.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002.
- Szymanowski T., *Powrót skazanych do społeczeństwa*, PWN, Warszawa 1989.
- Świda Z., Stefański R. A., [w:] *Kodeks karny, komentarz*, red. R. A. Stefański, C. H. Beck, Warszawa 2015.
- Świtka J., Kuć M., *Nauczanie Jana Pawła II do więźniów i służb penitencjarnych*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2006.
- Szczygieł G. B., *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Temida 2, Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2002.
- Utrat-Milecki J., *Podstawy penologii. Teoria kary*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.
- Ziembiński Z., *Etyczne problemy prawoznawstwa*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1972.
- Ziembiński Z., *O pojmowaniu celu, zadania, roli i funkcji prawa*, „Państwo i Prawo” 1987, z. 12.
- Ziembiński Z., *O pojmowaniu sprawiedliwości*, Instytut Wydawniczy „Daimonion” w Lublinie, Lublin 1992.
- Ziembiński Z., *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, PWN, Warszawa 1980.
- Ziembiński Z., *Teoria prawa*, PWN, Warszawa-Poznań 1977.
- Zoll A., [w:] *Kodeks karny, część ogólna, komentarz do art. 1-116 kk*, red. A. Zoll, t. I, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.